

**ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ**

УДК 340.1

М. Рязанов,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»**СЛОВ'ЯНСЬКІ ТРАДИЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Актуалізація дослідження поняття «державність», її становлення й існування зумовлені сучасними умовами існування України, які демонструють необхідність боротьби за право на національно-культурну ідентичність, а також потребу відновлення в народі почуття культурної самобутності, включаючи право на світоглядну самоідентифікацію й суверенність [1, с. 143].

До дослідження державності і її складових зверталось багато вітчизняних учених, серед яких М.С. Грушевський, М.Ф. Володимирський-Буданов, М.М. Алексєєв, В.І. Антонович. Більш детальному аналізу стану державності і її співвідношення з поняттям держави приділяли увагу такі вчені, як С.С. Алексєєв, Ю.М. Оборотов, П.М. Рабінович, І.Л. Бачило, Л.А. Тихомиров, А.Б. Венгерів, Ю.Л. Проценко та ін.

Дослідження державності України, її витоків і розвитку на всьому історичному шляху є нагальною проблемою не тільки сфери державознавства, а й загальнотеоретичної юриспруденції. Це передусім пов'язано з усвідомленням існування України та українського народу як суспільно-історичної одиниці, що рухається в часі й просторі.

Уважається, що такий рух пов'язаний з існуванням і розвитком державності як стану політичної життєдіяльності народу, який необхідно культивувати й підтримувати.

Звертаючись до терміна «державність», можемо констатувати, що мало

хто з учених звертався до його вивчення.

Жоден словник не дає чіткого визначення терміна «державність». У словнику В.І. Даля державність визначається як керування державою [2, с. 360]. Тлумачний словник російської мови трактує державність як державний лад [3, с. 119].

У юридичній літературі ці поняття часто вживаються як тотожні, що призводить до певного роду спекуляцій у цій сфері. Часто зустрічається твердження, що «є держава – значить, є державність». Із таким твердженням важко погодитися, оскільки держава характеризується наявністю формальних ознак, тоді як саме слово «державність» наводить на думку про його більшу об'ємність і не зводиться до наявності тільки державних структур. На думку теоретиків, державність характеризується наявністю організованої владної волі людей до спільної діяльності в межах певної території [4].

А.Б. Венгерів торкається питання державності в межах питання функціональної характеристики держави, оскільки вона демонструє спосіб вирішення державою проблем, що постали перед нею [5, с. 115].

Л.А. Тихомиров, навпаки, розглядав державність під більшим кутом, розуміючи її не тільки як систему державної влади, а й наявність у неї соціально-економічної, політичної, духовної цілісності, об'єднаної загальною метою [6, с. 14].

Отже, державність – це така характеристика держави, яка демонструє цілісність і злагодженість державної системи, що відображає внутрішнє прагнення народу до побудови незалежної держави, опираючись на історичні, культурні й правові стовпи свого існування.

Виходячи із визначення державності, можна побачити зв'язок між державними інститутами й владою, результатом якої є ефективність їх функціонування. Це виявляється в неухильному виконанні державної волі народом, і в балансі між переконаністю останнього в необхідності такої поведінки, й усвідомленні представників влади відстоювання інтересів народу, турботи про добробут держави, відстоювання її інтересів на міжнародній арені й невідворотності відповідальності влади за свої діяння перед народом.

Такі тенденції в становленні державності України прослідковувалися на її різних історичних етапах. Але так чи інакше вона ґрунтувалася на слов'янських правових і державних традиціях.

Для всіх слов'янських держав становлення й розвиток державності базувалися на основі селянських цінностей, джерелом існування яких була земля й общинна робота. Головною одиницею самовизначення селян із їхньою власністю, виробництвом, відтворенням роду, рівнем престижу, факторами соціалізації було сімейне господарство (двір). У його межах особа підкорялася й слідувала сформованій сімейно-рольовій поведінці, а також підкорялася патріархальній владі.

Основним заняттям слов'ян було тваринництво й землеробство, що стало вже повсюдно орним. Поширення орного землеробства на всій території розселення слов'ян означало величезний прогрес. Іншим важливим показником зростання продуктивних сил у слов'ян був розвиток ремесла. Землеробство, ремісниче виробництво послугувало розвиткові селянської громади й колективної праці, а також колективної власності на землю.

Істотною рисою в VII–IX ст. для слов'ян є наявність повсюдно сільської або територіальної громади як союзу індивідуальних хазяїв (малих батьківщин), у власності яких перебувають житло, знаряддя праці, продукт праці й оброблювана ділянка землі. Невеликі будівлі, їхнє розміщення, незначний запас продуктів свідчать про індивідуальний характер господарства слов'ян. Про це ж говорить факт збирання данини у слов'ян із «димув», тобто з будинку. Це вкоренило індивідуальну селянську правосвідомість, якій був властивий синкретизм. У громаді зосереджувався повний спектр соціально-правових стосунків селянина. Ототожнюючи себе з общинною реальністю, селяни вважали її єдино реальною й можливою. Неможливість вижити поодинокі визначала цінність групової солідарності, яка виявлялася не в абстрактній державі, що персоніфікувалася із фігурами збирачів податків і урядників, а в громаді, яка допомагала вижити. Як природна форма життя громада уособлювала в собі взаємодопомогу й артільні форми роботи, захист від чужинців і лихварів, зниження видатків і зв'язок із ринком.

Це вкоренило в слов'ян почуття єдності, яке виражалось в їхньому подальшому суспільному устрої. На зміну патріархальній сімейній громаді (V ст.) прийшли племінні вожді або князі, котрі належали до родоплемінної знаті. Варто відзначити, що у слов'ян виокремлення такої знаті відбувалося не тільки за майновим станом, а також й за психоінтелектуальними здібностями, необхідними для досягання благ для свого народу та відстоювання інтересів громади в зовнішніх зв'язках.

Говорити про повністю сформовану державу ще не можна, але тенденція до створення більш міцної єдності в них уже була. Цьому чималою мірою сприяла обстановка постійної війни, у ході якої створювалися союзи слов'янських племен [7, с. 5].

На той момент суспільство правлячої верстви й іншого населення ще не звільнилося від оболонки родового



ладу. Але родові зв'язки вже починають замінятися зв'язками територіальними. Основна громадська організація наступного періоду – «мир» – територіальна сільська громада. Усередині слов'янських «мирів» з'являється привілейована верства – «чоловік». Він у слов'ян позначає соціальну верхівку суспільства. «Чоловік» тісно пов'язаний із громадою, що виражено фразою «жити у своєму мирі». Але, на противагу рядовим общинникам, «чоловік» не є людиною праці, це переважно військова людина, яка живе в «хоромах» і оточена «челяддю». При цьому «хороми» – це не житло, а центр володіння земель, лугів, угідь, на які накладалась влада «чоловіків», перетворюючи на чоловічу спадкоємну власність – «отчину». Разом із підвищенням економічного багатства зростала й політична міць «чоловіків», які уособлювали в собі органи племінного самоврядування. У процесі подальшого розвитку слов'янських племен елементи народоправства поступово себе зжили.

Групуючись навколо племінного князя, «чоловіки» становили його збройну дружину, за допомогою якої князь міг уже протиставити свою владу пережитковим органам родового самоврядування.

До кінця X ст. становлення державності у слов'ян позначилося ліквідацією місцевих князювань. Щодо східнослов'янських племен, то їхній подальший розвиток стосувався переходу під безпосередню владу київської династії. Сам Київ до цієї години був визнаний головним центром Русі, влада належала князівському роду, що контролював величезну територію [8, с. 34].

При цьому, якщо «... характерні ознаки й властивості стародавньосхідної державності, що істотно відрізняються від інститутів античних суспільств, були викликані до життя специфікою як діючих отут економічних і соціальних факторів, так і типологічних особливостей, що послідовно змінюють одна одну, адміністративно-політичних структур», то особливості формування

східнослов'янської державності були зумовлені такими факторами.

Географічний фактор. Величезні слабо заселені простори, відсутність чітких природних меж зумовили можливість виникнення величезної (за західноєвропейськими мірками) країни. Протягом століть усвідомлення народом величини належної йому території виразилося почуттям вольниці, характерного для багатьох слов'янських народів. При цьому величезна територія наводила страх на народ, тому у слов'ян здавна діяв рятівний принцип самозбереження й виживання. Географічний фактор визначив також схильність до одноосібної, династичної форми правління, найбільш характерної для держави з такою територією (Г. Еллінек).

Етнічний фактор. Спільність умов перебування, єдиний рід занять, відсутність територіальних домагань зумовили можливість утворення держави із поліетнічним складом населення. Цей фактор виховував у свідомості слов'ян такі почуття, як милосердя, взаємодопомога й терпимість до навколишніх і почуття єдності. Поряд із цим поліетнічний склад загартовував у слов'ян почуття соборної взаємодопомоги – знай свій рід, сміливо захищай його, що є запорукою благополуччя, підтримки національної гордості й етнічного достоїнства, сімейної гармонії та виживання сімейного клану. Більше того, цінним вважається поважливе ставлення до підтримки стабільних відносин із сусідніми племенами, народами, кланами [9, с. 35].

Релігійний фактор. Наявність загальних язичницьких вірувань, їхнє панування в момент виникнення держави не протиставило одні племена іншим, а прийняття православ'я не загостило суперечностей між різними етносами, оскільки воно поступово за дуже терплячого ставлення до язичників наблизило народ до християнства, духовності й моральної стійкості.

Отже, об'єднання слов'ян виразилося вперше об'єднанням їх у громади, які будувалися за типом авторитарної сис-



теми. Являючи собою групову владну структуру з кількома відносно незалежними несамодостатніми суб'єктами керування, кожен із них є відносно закритою групою людей, котрі об'єдналися для реалізації своїх особливих інтересів. Така соціальна структура слов'янського народу заклала основу для формування теорії про державу-корпорацію. У східних слов'ян така громада за стародавніх часів іменувалася «верв», а подальша еволюція представила такий вид громади як хуторянство.

У західних і південних слов'ян подібний вид об'єднань іменувався «за друга» з його колективізмом і взаємодопомогою. Такі типи слов'янських об'єднань виховували в людях відчуття спорідненості. Родова пам'ять пронизувала всі сфери життя слов'ян – релігію, економіку, політику, ідеологію, культуру, національні, етнічні й родинні зв'язки.

Характеризуючи селянські основи слов'янського культурно-історичного типу, доступні для огляду, сутність і духовно-моральні основи внутрішньосімейних відносин, їхній вплив на все життя країни, можемо констатувати, що «доброта, терпимість, взаємне прощення образ переходили в родині у взаємну любов, незважаючи на сімейну кількість» [9, с. 41]. Про значущість підвалин сімейно-родового побуту громади незаперечно свідчить те, що формування держави у слов'ян відбувалося саме на таких основах, як воля, виживання, милосердя, взаємодопомога, терпимість до навколишніх, почуття єдності й підтримка національної гордості й етнічного достоїнства, а також наявність загальних язичницьких вірувань. Це визначило історично внутрішнє прагнення слов'ян до соборності як складової слов'янської цивілізації.

Концепція соборності, її демократизм пов'язані з теоріями «вселюдності слов'янської культури». Поряд із незалежністю й свободою своїх суджень і світорозуміння слов'яни зберігали почуття взаємодопомоги, розуміли необхідність збереження державно-цен-

тралізованих зв'язків, які зумовлені специфікою слов'янської духовності [9].

Отже, соборність забезпечує духовно-концептуальні, психологічні передумови для гармонійного розвитку особистості й суспільства, мобілізації сил, створює гарантії від перекосів як у бік тоталітаризму, так і в бік анархічного лібералізму, що породжує численні конфлікти, крайній індивідуалізм і егоцентризм.

Деякі схожі елементи можна простежити в такому соціальному утворенні, як козацтво. У козачих утвореннях влада здійснювалася за допомогою прямої демократії [10, с. 599]. У їхньому внутрішньому устрої явно проступали общинні початки. Форма такої влади важко піддається характеристиці за допомогою поняття «республіка» або «монархія»: це була єдність народоправства із твердою владою козачих лідерів. Ідеал козацького «вільного товариства» глибоко укоренився в душі слов'янського, зокрема українського, народу [11, с. 46].

У народному епосі, сказаннях держава уявляється якоюсь стихією, у якій владні стосунки виникають на анархічній основі. Описані народною творчістю подвиги й походи руських богатирів, які служать князям на засадах вільної згоди: «вільно бродять богатирі по руській землі, набирають вільних дружини, їдуть із ними в степ, б'ються з бусурманами, приходять до князів і їх виручають», демонструють глибинне, підсвідоме поважливе ставлення народу до влади.

У чому ж тоді постає проблема усвідомлення й розбудови державності в сучасній Україні, якщо вона пронизана такими демократичними й багатими традиціями в межах державно-політичного будівництва?

Значну провину за втрату Україною своєї державності М.С. Грушевський свого часу покладав саме на представників влади. Як писав історик, панство забуло своє призначення, удавшись у змагання за вольності та політичні свободи. Представники



влади знехтували необхідністю відстоювання державних інтересів, формування цілісної політики, яка б сприяла подальшому розквіту держави, і захопилося клопотанням довкола чинів та жалувань [12]. Підтримуючи цю думку й аналізуючи ідеї, висунуті В.І. Антоновичем, можна наголосити на недопустимості класового розмежування за майновим принципом, оскільки, захищаючи свої привілеї, представники панівної верхівки втрачають внутрішню, підсвідому належність до народу, його культури і стають чужими народові [13, с. 16].

Зараховуючи Україну до категорії демократичних народностей, ідеал майбутньої української державності вчений убачав у демократичній унітарній державі із широкими правами місцевих громад, виборністю органів управління, за умови врахування особливостей слов'янського правового менталітету, якому притаманні такі риси: прагнення до організуючого начала, сил порядку й бажання побудувати свою державу як «державу правди». Ця ідея підтримується й у сучасній науці, яка знайшла розвиток в ідеї України як регіоналістської держави [14, с. 378].

У сучасному вимірі для розбудови державності в Україні та вкоріненні в суспільстві усвідомлення ціннісної характеристики держави, необхідно таке: 1) урахувати природні фактори державного життя, такі як географічний фактор, менталітет слов'янського народу, схильність до певного характеру володарювання; 2) формувати й розвивати певний державницький прошарок, у сучасному плані – державницьку еліту; 3) урахувати специфіку державного ладу; 4) підтримувати баланс між статичною стороною державного життя (стабільна ідея розвитку держави) та динамічною складовою, що включає в себе правові й державні режими, а також функції держави. Сучасний стан розвитку держав також визначив необхідність урахування інституційної складової держави, зокрема наявність конституційної законності, поєднання

єдиноначальності із колегіальністю. Крім цього, нагальною проблемою є взаємоузгодженість місцевих і регіональних інтересів із загальнодержавними й навпаки, а це, у свою чергу, впливає на ефективність діяльності державного апарату.

Вирішення цих завдань убачається у виробленні українською державою національно-державної політики щодо зміцнення моральних цінностей та ідеалів традиційного народного буття, які кореняться в релігійній сфері людської свідомості, зокрема у православ'ї.

Ключові слова: держава, державність, слов'янська держава, державність України, основи державності

Стаття присвячена вивченню концепції державності, її становлення й взаємозалежності національних, культурних та історичних особливостей. Показано зв'язок і вплив слов'янської правової ментальності на формування й розвиток державності України.

Стаття посвячена изучению понятия государственности, ее становления и взаимозависимости с национальными, культурно-историческими особенностями. Продемонстрирована связь и влияние славянского правового менталитета на становление и развитие государственности Украины.

This article is devoted to the study of the concept of statehood, its formation and interdependence of national, cultural and historical features. It is shown a relationship and the influence of the Slavic legal mentality on the formation and development of statehood of Ukraine.

Література

1. Рязанов М.Ю. Правова культура як фактор забезпечення стабільності та порядку / М.Ю. Рязанов // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Вип. 36. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – 504 с.



2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : ОЛМА медиа Групп, 2007. – Т. 1 : А–З. – 2007. – 640 с.
3. Словарь русского языка / сост. С.И. Ожегов ; под общ. ред. С.П. Обнорского. – М. : Из иностранных и национальных словарей, 1953. – 848 с.
4. Бачило И.Л. Факторы, влияющие на государственность / И.Л. Бачило // Государство и право. – 1993. – № 7. – С. 21–30.
5. Венгеров А.Б. Теория государства и права : [учебник для юридических вузов] / А.Б. Венгеров. – 3-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
6. Тихомиров Л.А. Монархическая государственность / Л.А. Тихомиров. – М. : ГУП «Облиздат», 1998. – 672 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://legitimist.ru/lib/ideology/018_tihomirov_monarhicheskaya_gosudarstvennost.pdf.
7. Содомов А.И. Славяне. Их прошлое и настоящее / А.И. Содомов. – М. : Кушнеревъ, 1915. – 55 с.
8. Проценко Ю.Л. Древнерусское государство и права / Ю.Л. Проценко – Волгоград : ВолГУ, 2000. – 60 с.
9. Русско-славянская цивилизация : исторические истоки, современные геополитические проблемы, перспективы славянской взаимности : сб. статей / рук. кол., состав. и авт. вступ. ст. Е.С. Троицкий. – М. : АКИРН, 1998. – 496 с.
10. Рязанов М.Ю. Слов'янська культура як основа становлення традицій української державності / М.Ю. Рязанов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / кер. авт. кол. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Фенікс, 2010. – Вип. 39. – 720 с.
11. Алексеев Н.Н. Русский народ и государство / Н.Н. Алексеев // Путь. – 1927. – № 8. – С. 21–57.
12. Грушевський М.С. Звідки пішло Українство і до чого воно іде / М.С. Грушевський. – К. : Хрещатик, 1917. – 15 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Hrushevskyi/Zvidky_pishlo_ukrainstvo_i_do_choho_vono_ide.pdf.
13. Сворак С.Д. Концепт народовладдя в українській національній ідеї / С.Д. Сворак // Право і безпека. – 2014. – № 2. – С. 14–18.
14. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.